

گه‌شتیکی قه‌سیده هه‌مزیه عه‌ره‌بیه‌که‌ی نالی

هادی ریژوان^۱

پروفسوری یاریده‌ده‌ری زمانی و وێژه‌ی عه‌ره‌بی، زانکۆی کوردستان سنه

نوع مقاله: مقاله پژوهشی؛ تاریخ دریافت: ۲۶ فروردین ۱۳۹۸؛ تاریخ پذیرش: ۲۸ تیر ۱۳۹۸؛ صص ۱۷۷-۱۸۷

چکیده

احمد بن محمد حضاوی که معاصر نالی بوده است، در کتاب *نزهة الفكر* گفته است که ملا خضر افندی نالی در سال هزار و دویست و هشتاد و اندی به مکه آمده و آنجا ساکن شده است. حضاوی یک قصیده‌ی عربی ۱۱۶ بیتی را از نالی که در وصف امیر مکه عبد الله بن عون سروده است به صورت کامل نقل می‌کند. با تأمل در این قصیده، نیز با مقایسه‌ی آن با چند قصیده از دیوان کوردی نالی، می‌توان به معلومات ارزشمندی درباره‌ی سالیان آخر زندگی نالی دست یافت؛ به خصوص که اکنون با کمک اسناد پیدا شده در آرشیو عثمانی می‌دانیم که نالی چه وقت و کجا وفات یافته است. نویسنده‌ی این مقاله که شرحی فارسی هم بر این قصیده نوشته است، برای کشف لایه‌هایی از اوضاع روحی و روانی نالی و زندگی او در غربت، در این قصیده سیری مختصر کرده است. تنها با خواندن این مدح از نالی مشخص می‌شود که شاعر مدتی برای رفتن از مکه دچار تردید شده و خواسته تا به زادگاه خود یا جایی دیگر نقل مکان کند؛ اما در نهایت دلش به ترک حجاز راضی نشده است. هر چند که سالیانی پس از سرودن این قصیده به دلایلی - که در دیوان کوردی او هم رگه‌هایی از آن می‌توان یافت - برگ سفر پوشیده و به استانبول هجرت کرده و همان‌جا وفات کرده است.

کورتە

ئه‌حمه‌دی کورپی موحه‌مه‌دی حه‌زراوی که هاوچه‌رخ‌ی نالی بووه، له کتیبی *نزهة الفكر* دا باسی ئه‌وه ده‌کات که «ملا خزری ئه‌فه‌ندی نالی کوردی»، له سالی هزار و دووسه‌د و هه‌شتا و بریکی کۆچیدا چوووه بۆ مه‌ککه و له‌ووێ نیشه‌جی بووه. هه‌روه‌ها ئاماژه به‌وه ده‌کات که نالی له‌و کاته‌دا به ته‌مه‌ن بووه و پله‌ی زانیاریشی ئه‌وه‌نده به‌رز بووه که له کۆری ئه‌میری مه‌ککه‌دا شانی داوه له شانی زانیانی ئه‌و چه‌رخه. حه‌زراوی قه‌سیده‌ییکی عه‌ره‌بی ۱۱۶ به‌یتی له نالی ئه‌هینیت که له ستایشی ئه‌میری مه‌ککه عه‌بدو‌ل‌لای کورپی عه‌وندایه. به تیفکرین و رامان له‌م قه‌سیده‌دا و هه‌روه‌ها به‌راورد‌کردنیکیشی له‌گه‌ل چه‌ند شیعریکی دیوانه کوردبیه‌که‌ی نالیدا هه‌ندیک زانیاری به‌نرخمان له باره‌ی سالیانی کۆتایی ژبانی نالییه‌وه بۆ ده‌رده‌که‌وی؛ به‌تایبه‌ت که ئیستا به یارمه‌تیی چه‌ند به‌لگه‌نامه‌ی سه‌رده‌می عوسمانی ئه‌زانین که نالی که‌ی و له کوی مردوووه. نووسه‌ری ئه‌م باسه که شه‌ره‌قه‌ییکی فارسیشی له‌م قه‌سیده کردوووه، بۆ وه‌ده‌رخستنی چه‌ند تووێژیک له دۆخی ده‌روونی و ژبانی غه‌ریبانه‌ی نالی، سه‌رنجیکی ئه‌م شیعره دوور و درێژه‌ی نالی ئه‌دات. هه‌ر ته‌نها به خوێندنه‌وه‌ی ئه‌م په‌سنه‌ی نالیدا بۆمان ده‌ر ئه‌که‌ویت که نالی ساته‌وه‌ختیک بۆ به‌جی هه‌یشتنی مه‌ککه دوودل بووه و ئه‌گه‌رچی دلێ که‌لکه‌له‌ی شاره‌زوور و هه‌ندێ شوینی تریشی کردوووه، به‌لام له ئه‌نجامدا دلێ نه‌هاتوووه و لاتنی حیجاز به‌جی به‌یلت. هه‌رچه‌ند که دواپی ته‌نگیان پی هه‌لچنیوه و وه‌کوو له دیوانه کوردبیه‌که‌شدا بۆمان دیاری ئه‌دات، مه‌ککه‌ی به‌جی هه‌یشتوووه و ئه‌سته‌مبول گرساوه‌ته‌وه و هه‌ر له‌ویش کۆچی دواپی کردوووه.

واژگان کلیدی: شعر کلاسیک کوردی، نالی، هم‌زه‌ی عربی، مکه

وشه سه‌ره‌کییه‌کان: شیعری کلاسیک، نالی، هه‌مزیه‌ی عه‌ره‌بی، مه‌ککه

۱- پیشه‌کی

ئه‌حمه‌دی کوری محمه‌دی حه‌زراوی مه‌ککی هاشمی له کتییی نزهة الفکر فیما مضی من الحوادث والعبر فی تراجم رجال القرن الثاني عشر والثالث عشر دا که به‌شیککی له سالی ۱۹۹۶ ی زایینیدا له چاپ دراوه و باسی زانایان و ئه‌دیباانی هاوچه‌رخنی نووسه‌ری تیدا کراوه، له به‌سه‌رهاتی ژماره‌ی ۱۳۹ دا له ژیر ناوینشانی الشیخ خضر أفندی نالی الکریدیدا دواى ناساندنیکی کورتی نالی، قه‌سیده‌یه‌کی عه‌ره‌بی ۱۱۶ به‌یتیی نالی هیناوه که له په‌سنی ئه‌میری مه‌ککه، عه‌بدو‌للا پاشای کوری عه‌وندایه. حه‌زراوی که وادیاره خوئی نالی دیبوه، پیناسه‌ی به‌م جوّره ده‌کات:

له عیراق له شاری شاره‌زورور له دایک بوو؛ دوايي ده‌ستی کرده خویندن و له ئه‌ده‌ب و زباندایه به‌پله‌ی ته‌واو گه‌بشت. نالی سالی هه‌زار و دووسه‌د و هه‌شتاد و هه‌ندیک هاتووته مه‌ککه‌وه و له لایهن زانایانی ئه‌م شاره‌وه ریزی لی گیراوه؛ په‌سنی ئه‌میری مه‌ککه‌ی وتوووه و له کوری ئه‌ودا له‌گه‌ل شیخ محمه‌د مه‌حموودی شه‌نقیتی وت و ویژی زانستی زوری کردوووه و جاری وه‌ها هه‌بووه قسه و باس و کیشه‌یان له سه‌ر وشه‌یه‌ک درییی خایاندوووه. نالی شاره‌زاییه‌کی ته‌واوی له سه‌ر ره‌گه‌ز و وت و ویژ و شیعی عه‌ره‌ب هه‌یه و پیاویکی گه‌وره و زانایه و به‌لام شکاوه‌ته‌وه و پیریکی جوان سیمای نه‌خشانوووه و قه‌در و نیوی ونه و نه‌ناسراوه. (الحضراوی، ۱۹۹۶: ۳۵۷)

ئه‌م پیناسه کورته، چه‌ند زانیارییه‌کی گرنگمان پیده‌به‌خشن؛ له وانه: نالی چه‌ند سال دواى سالی ۱۲۸۰ ی کوچی مانگی له مه‌ککه بووه که ئیستا به‌هوی چه‌ند به‌لگه‌نامه‌ی عوسمانییه‌وه ئه‌زانین چه‌ند سال دوايي له ئه‌سته‌نبول گیرساوه‌ته‌وه و هه‌ر له‌ویش کوچی دوايي کردوووه (خوشناو، ۲۰۱۷: ۴۲-۴۳). هه‌روه‌ها ئه‌م پیناسه‌ی حه‌زراوی، له‌گه‌ل بوچوونه‌که‌ی مه‌سعوود محمه‌دیشدا یه‌ک ئه‌گرنه‌وه که له‌وانه‌یه نالی سالی ۱۲۸۹ یان سه‌ره‌تای سالی ۱۲۹۰ ی کوچی مانگی مه‌ککه‌ی به‌جی هیشتییت؛ له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که مه‌لا عه‌بدو‌للا جله‌لی باپیری مه‌سعوود محمه‌د گیراویه‌ته‌وه که نالی له سالی ۱۲۸۸ یان ۱۲۸۹ دا له مه‌ککه دیوه و له‌و کانه‌دا زوریش پیر بووه (محمه‌د، ۲۰۱۰: ۳۱-۳۲).

هه‌روه‌ها ئه‌م کورته باسه‌ی حه‌زراوی، پیمان ده‌لێت که نالی پله و پایه‌یه‌کی به‌رزی له نیوان زانایان و ئه‌دیباانی حیجازدا هه‌بووه و ته‌نانه‌ت وه‌کوو شاعیریکی گه‌وره‌ش ناسراوه؛ ژیاانی پیغه‌مبه‌ر (د.خ) و خوله‌فای به‌هه‌لبه‌ستیکی جوان نووسیوه (الحضراوی، ۱۹۹۶: ۳۵۷) و شیعی عه‌ره‌بی نالی له ئاستیکدا بووه که ئه‌م حه‌زراوییه قه‌سیده‌یه‌کی ئه‌وی به‌ته‌واوی له کتیبه‌که‌یدا هیناوه. لیره‌دا نووسه‌ر نایه‌ویت هه‌موو ئه‌و قسانه‌ی که له باره‌ی ژیاان و به‌سه‌رهاتی نالییه‌وه نووسراون و ئه‌و زانیارییه‌ی که به‌لگه‌نامه‌کانی عوسمانی ئه‌یه‌به‌خشن و هیمن عومه‌ر خوشناو له

کتیبي نالی له به‌لگه‌نامه‌کانی عوسمانیدا باسی له سهر کردوون، دوویات بکاته‌وه و تهنها مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه له ری‌ی ناواخنی خودی قه‌سیده عه‌ره‌بیه‌که‌ی نالییه‌وه جاریکی تر پروانیتته سالانی کوتایبی ژیانی نالی له حیجاز و هوی به‌جی هیشتنی مه‌ککه و کوچی بو‌ئه‌سته‌نبوول. نووسهر پی‌ی وایه خویندنه‌وه‌یه‌کی قوولی ئه‌م پارچه شیعره عه‌ره‌بیه‌ کونجیکی تاریکی ژیانی نالیمان بو‌روون ده‌کاته‌وه.

۲- بوونی ژنیک له قه‌سیده‌که‌دا

به پی‌ی به‌لگه‌نامه‌کانی ئه‌رشیفخانه‌ی عوسمانی، نالی هاوسهریکی به نیوی "زهینه‌ب" هه‌بووه که پینج سال داوی کوچی دواپی نالی داوای وه‌رگرتنی مووچه‌که‌ی ئه‌وی کردووه له به‌ری‌وه‌به‌رایه‌تی گه‌نجینه‌ی مه‌ککه‌ی موکه‌رپه‌مه‌ی سهر به ویلایه‌تی حیجاز و ئه‌م داواکارییه به‌رز ده‌کریتته‌وه بو وه‌زاره‌تی دارایی ئه‌سته‌نبوول (خوشناو، ۲۰۱۷: ۳۰). له راستیدا ئه‌مه زانیارییه‌کی زور گرینگه که ئه‌مه نه‌زانراوه و تهنانه‌ت به پی‌ی دیوانه کوردیه‌که‌ی نالی نازانین ئایا نالی (حه‌بیه‌ی خواستوو یان نه؟ یا وه‌کوو عه‌لئه‌ددین سه‌جادی وتوویه «ئایشه» ناویک له ژیانی خوشه‌ویستی نالیدا هه‌بووه یان نه؟ (پروانه: پیشه‌کی دیوانی نالی، ۱۳۹۲: ۳۱-۳۶؛ سه‌جادی، ۱۳۹۵: ۲۴۴-۲۴۵).

به‌لام نالی ههر له سه‌ره‌تای قه‌سیده عه‌ره‌بیه‌که‌یدا باسی ژنیکي بیقه‌راری مالی غه‌ریبی و سه‌رای گوشه‌گیری خوی ده‌کات که ته‌نگی پی‌ی هه‌لچنییه‌وه و زیاد له توانای نالی داوای لی کردووه و په‌لپی لی گرتوووه و زوری بو‌هیناوه؛ ههر دوو پی‌ی کردوووه‌ته که‌وشیک و پیره‌پیاویکی دلشکاوی وروژاندوووه و دونیای فه‌ریبای له به‌ر چاو تیفتییه‌ داوه و بی‌ری قیامه‌تی له می‌شک سرپوه‌ته‌وه:

من أشق الأعباء والإعیاء	ثقلتني بحمل ما فوق طوقی
ودعتني إلى مخاض الفناء	أزعجتني مزعاج سکنی انزواء
انطوت عنه جبتی ووحائی	قصرنتني على إطالة نشر
قصرت عنه جبتی وردائی	وأطالت في سحب ذیلی علی ما
فی فؤادی دواعی الادعاء	قدمتني و أقدمتني و أقلت
نی عن الآجل القریب النائی	أذهلتني بزهره العاجل الفا

(الحضراوی، ۱۹۹۶: ۳۵۸)

وشه‌ی «مزعاج» له به‌یتی یه‌که‌می قه‌سیده‌که‌دا راسته‌وخو ئه‌وه‌مان پی‌ی ده‌لپت که نالی باسی ژنیک ئه‌کات و ئه‌م ژنه ئوقره‌ی له خوی و له نالیس سه‌ندوووه و جیی پی‌ی لیژ کردوووه. له

فه رههنگه كاندا «مزجاج» به «المرأة التي لا تستقر في مكان» يانی ژنیک که له شوینیکدا ئۆقره نه گریت و نه مینیتتهوه مانا لیدراوه تهوه (ابن منظور، ۲۰۰۰، الفیروز آبادی، ۲۰۱۰: زعج). به پیتی چهند بهیتی تری ئەم قهسیده ئەو ژنه دلی هیممه تی نالی له مه ککه هه لکه ندووه و هه لینیاو هه ده ریا و بیاباندا به ره و شوینی نادیار وه پتی که ویت؛ تاویک ری به غدای لی خوش کردووه و ساتیک رۆم و شام و هه لیه بی له لا شیرین کردووه و چه لیک هه وای شاری شاره زووری خستۆته سهر!

زحزحت همة التهامی عن غو ر إلى التیه أو إلى التیهاء
 زورت زورة إلى الزوراء أو إلى الروم أو إلى الشهباء
 أو إلى شهرزر مسقط رأسی موطن العلو موطیء الآباء
 (الحضراوي، ۱۹۹۶: ۳۵۸-۳۵۹)

به پیتی ئەم بهیتانه و چهند بهیتی تریش، دوور نیه ئەو (زهینه ب خاتوون) هه به لگه نامه کانی عوسمانی که داوای مووچه که ی نالی له پاش مه رگی کردووه، ئەم (مزجاج) هه بیت و به هه هه هه یه ک بوویت هانه هانه ی نالی دایت مه ککه به جی بهیلت و پیلای ریگای ئەسته نبول له پتی بکات؛ جا هاوسه ری نالی له م سه فه ره دا هاوسه فه ریشی بوویت یا له مه ککه ماییتتهوه، ئەوه باسیکی تره. هه چهند به شیواز و رواله تی قهسیده که دا وه هه ده ره که ویت له گه لی چوو بیت؛ ئەنا بۆچی ئەو هه مووه بیانوی پتی ئە گریت و وه سواسه ی ده خاته دلّه وه؟! دووریش نییه دوا ی کۆچی دوا یی نالی، زهینه ب خاتوون گه رابیتتهوه بۆ حیجاز و دوا ی پینج سال داوای به راتی نالی کردییت. نالی به پیتی ئەم قهسیده یه له ئەنجامدا مل بۆ هاوژینی ئالۆزی دانانه ویتیت و بۆ بریاری کۆتایی په نا ئەباته بهر دلی تهنگ به لام روونی خو ی و ئەمجاره خو ی له کۆچی نابه دلی رزگار ئە کات:

ملت عن زورها و ذاكرت قلبا فی سويدائته ذكاء الذكاء
 (۳۵۹)

۳- ژیانیکی تال

ئهمه ی که بۆچی نالی له چوون و نه چووندا دوو دل بووه، یان بۆچی هاوسه ره که ی به و جو ره تیی هه لپچاو هه و هه لینیاو هه مه ککه به جی بهیلت، پرسیاریکه که به ورد بوونه وه له م قهسیده عه ره بییه دا له وانیه چهند وه لامیکی بۆ بدۆزینه وه. نالی له چهند شوینی ئەم پارچه شیعره

عه ره بیه ی خۆیدا ئاماژه به به دحالی و شپزه یی خۆی ده کات؛ له شویتیکدا به درکه ئاماژه به کورتیی جبه و ږیدای خۆی ده کات:

وأطالت فی سحب ذیلی علی ما قصرت عنه جتی و ردائی
(۳۵۸)

له شویتیکدا تر دا ترسی ئه وه ی لی ده نیشیت که نه کا باق و بریقی دونیای فانی هه لی بخله تینیت و له سه رای باقی خافلی بکات:

أدهلتنی بزهره العاجل الفا نی عن الأجل القریب النائی
(۳۵۸)

دیاره ئه مه ئه توانیت ئه و مانا به خشیت که نالی ژینیک خۆشی نه بووه و مه ترسی ئه وه هه بووه که لایه ک له دنیا بکاته وه و هه ولێک بو خلستن له و تالییه بدات. له شویتیکدا تر دا به دحالی و شڕۆلی و رووتیی زه قتر ده بیته وه:

أوحیاء من الرثاءة و العری و هذان خلعة الغرباء
(۳۵۹)

هه ر لیره دا نالی خۆی به نامۆ داده نیت و ژینیک ناله بار ئه کا به به ری ئه م غوربه ته ی خۆیدا. لایه نیک تری ئه م ژینه تاله ی نالی، به هۆی هه ندیک له زانایانی ده وروبه ری ئه میری مه که پیک هاتوو هه که نالی به سه فیح و جلف و سه رسه ری و نه زان ناویان لی ئه بات و به دل ره ق و دوو روویان ئه زانیت. که سانیک که به نالی شکاوه ی گو شه نشینه وه (هه مان سه رچاوه: ۳۵۷) نه وه ستاون و له رووی زانا گه و ره پێشینه کانیشدا و پستان:

إن تکن مجاور العصر حقا لا تسل عن فضائل القدماء
(۳۶۳)

نالی جه ده ل و شه ره قسه ی نیوان زانایانی به لاهه خۆش نیه و ته نانه ت حازریشه خۆی له پله ی زانایان بینیته خواره وه:

إن یجادلك عالم فتجاهل و تنزل عن رتبة العلماء
أو یعاتبك جاهل قل سلاما تنج و اغضض عن عورة الجهلاء
لو یثقاسیک قلب قاس كصخر لن ولاینه واجر جرى الماء
(۳۶۳)

محهمه د مهحمودی شهنقیتی که حهزراوی له پیشهکیه کهی خویدا ناوی لی ئەبات و ئەلیت که له کۆری ئەمیری مهککه دا باسی دوور و درێژی له گهل نالی کردوو، زۆر متمانهی به خۆ ههبووه و تهنانهت به کتیبه کهیدا دهر ده کهوێت که ئەبی زۆر له خۆ بایی و خۆ به زل زان بووێت. شهنقیتی له کتیبی الحماسه السنیه الکامله المزیه فی الرحله العلمیه الشنقیطیه التركزیه دا به درێژی باسی ههندیک له بۆچوونه زمانی و سهرفیه کانی خۆی ئەکات و ئەچی به گزی پیشینیاندا (الشنقیطی، ۱۳۱۹، القسم الأول: ۱۱-۱۴). له م کتیبه دا شهنقیتی به توندی بهرانبهری سهید ئەحمه دی بهرزهنجی که هاوچهرخی بووه ئەوهستیت و به ناخۆشی ههجوی دهکات (هه مان سهراوه، القسم الثاني: ۲-۱۶ و ۷۴-۷۹). هه ر به م بۆنه وه شهنقیتی ناوی ههندیکی تر له زانایانی کوردی نیشتهچی حهجاز دهبات؛ به لام له ههچ شوینیکیدا ناوی نالی نههیناوه! ئەم ناو نههینانه ئەتوانیت دوو هۆی هه بیته؛ یه ک: کیشهی نیوان نالی و شهنقیتی نهگهشتوو ته ئاستی دژایه تی و رقه بهری، دوو: نالی پله و پایه ی زانستی زۆر بهرز بووه و شهنقیتی نهیوستوو ناوی بهینیت!

سه ره رای ئەوه که کتیبی حماسه پیناسه یه کی باشه بۆ شهنقیتی، شتی تریشمان له دهستدایه که ئەو باره دهروونییهی شهنقیتیمان بۆ پشتراست ده کاته وه؛ یه که م ئەوه ی که جیا له حهزراوی ههندیکی تریش وتوو یانه که ئەمیری مهککه بهردهوام شهنقیتی و زانایانی دیکه ی مهککه ی داوه به گزی یه کتردا و دژایه تیه کی زۆری له نیوانیاندا ساز کردوو (الزرکلی، ۲۰۰۲، ج ۷: ۸۹-۹۰)، دوو ئەوه ی که کاتیک شهنقیتی له میسر کۆچی دوایی دهکات، شاعیریکی هاوچهرخی به نیوی کامیل چهند بهیتیک له گوڤاریکیدا بلاو ده کاته وه که بهیتی یه که میان ئەمه یه:

مات الإمام التركزی و انقضی و بموته مات السباب و الشغب
(الشنقیطی، ۱۹۸۹: ۳۹۷)

یانی: ئیمامی تورکوزی مرد و تهواو بوو و به مردنی جنیو و ئالۆزیش دوایی پی هات!

دوور نیه ئەو بهیتانهی نالی که باسی نالهباری و ئالۆزی و دوو رووی ئە کهن، ئاماژیه ک بن به م زانا مووریتانییهی کۆری ئەمیری مهککه.

۴- کهسایه تیی نالی له م قهسیده دا

ههچ زیده ره ویمان نه کردوو ئە گه ر بلین ئەم قهسیده عه ره بییه ئاوینه یه کی ساف و بیگه رده که کهسایه تیی نالی به جوانی تییدا دهرده کهوێت. نالی ئە گه رچی ژیانیکی دژوار ئەباته سه ر و

گوشاریکی دهروونی زۆری له سه ره، به لام خۆی بیقه رار ناکات و خه می ئه و ره نکه له ژیان ناخوات و له پئی راست لانا دات:

لا تململ و لا تمل عن قوام ال وسط العادل القويم السواء
(۳۶۳)

نالی جیا له وهی که به رده وام بۆ هاومال و هاوشانی خۆی نهرم و نیانه و له هه موو بار و دۆخیکدا ئه ساچینیت، به لام له دلوه پیاوی ماستاکه ر و دهمار گرژی به لاهه خراپه و دانووی له گهل ملهوران و ریاکاران و بی به ئینان ناکوئی و ئه وه ندهی رق له درۆزن و دووروو و مونا فیه که ته نانه ت ئاههنگ و رواله تی چهند به یتیکی به ته وای ئه گو ریت و خوینهر هه ر به هاتوچووی وشه کان و به رزی و نزمی و که له که بوونی ئاههنگه کانداههست بهو ئیش و ئازاره ده کات که له ناخی شاعیردا چل ئه دات:

لا تثق فی المداهنات بتذي نف س و إن كان أقرب الأقرباء
عش و فیا موفیا و حفیا و خفیا عن الریا و الریاء
فی المفاضات کن ألیفا ألیا لا تماذق فی الأنف أو فی الإباء
ودع المذق للمتاذق و اشرب لبنا سائغا كشهد الشفاء
فتخلص عن الأذى و تخلص عن تقاضاء خلطة الخلطاء
کتل جون ذی جمع ضدین لونا یتراءى كالغور و الحرباء
عادل عادل حمیم حمیم یتحوی کحیة رقطاء
(۳۶۴)

لیره دا شاعیر دهنگی به رزه و بانگه وازی به رزه ده ماخی و سه ر به رزی و ئاشتی ده کات و پیاوی دل ساف و بی غهل و غه شی ئه ویت. نالی خۆی پیش هه موو که سیک ئه چی به دم بانگه وازه که یه وه و وه فای خۆی ئه نوینیت به رانه ر ئه میری مه ککه عه بدولای کوری محه مه دی کوری عه ون که به پئی به لگه کان باشتین و دادگه رترین ئه میری مه ککه بووه (العبید: ۱۰۲). له وانیه هه ر وه فا و پیزانینی به رانه ر چاکه ی ئه م ئه میره بوو بیته هۆی ئه وه ی که نالی ئه م جاره خۆراگر بیت و حیجاز به جی نه هیلیت؛ یان بلین ئه مه ش هۆیه کی تره له پالی ئه و هه موو عیشق و سۆزه ی نالیدا که بۆ مه ککه و مه دینه بوو یه تی و قهت حازر نه بووه درک و دالیشی به گول و گولزاری رۆم و عه جه م و ته نانه ت که ش و هه وای خۆشی شاره زووری زیدی خۆی بگو ریته وه. له لایه که وه مالی خودایه که وه حیی تیدا هاتووه ته خواره وه و شوینی میعراجی پیغه مبه ره که به ته تی (د.خ):

فی بناء مثابة لبرایا و مطاف إجابة للدعاء
(الشنقيطي، ۱۹۸۹: ۳۶۹)

له لایه کی تره وه، کوری عهون له مه ککه ئەمیره که له ره گهزی کچی پیغه مبه ره و هه موو ئاکارینکی
جوانه؛ راستگۆ و دادگەر و دلۆفانه و خاوهنی هه موو خده و خووی خه لیفانه:

و إلی ظلّه الظلیل ابن عون سبط أسباط آخر الخلفاء
جامعا خلقهم بأجمل وجه حسن ذکرهم بلطف الأداء
صدقه صدق الأصدقاء عدله عدل أعدل الرحماء
(۳۶۹)

له راستیدا چی ره وشتی جوانه نالی له ئەمیری مه ککه دا ئەیبینیت و به درێژی له په سنی ئەودا
ده دویت (۳۶۹-۳۶۵). نالی ئەم جار هه توان و مه له می برینی خۆی دۆزیوه ته وه و به ئاسانی
له م و لات هه که هه م پیرۆزه و هه م کوری عهون ئاوه دانی کردووه ته وه دل ناپریت.

۵- به ئیزنی خودا

به تیفکرین له م قه سیده عه ره بییهی نالی و به لگه نامه کانی عوسمانی و به راوردیکیان له گه ل
چهند پارچه شیعی دیوانه کوردییه که ی، بۆمان ده رئه که وی که پارچه شیعی «وهی که روو
زه ردی مه دینه» (نالی، ۱۳۹۲: ۳۰۹) به ره می سه فه ری کۆتایی نالییه له مه ککه وه به ره و
ئسته نبوول. به پیچه وانهی بۆچوونه که ی مامۆستا مه لا که ریم که وتوو یه تی: نالی ئەم پارچه
شیعری له سه ره تای به جی هیشتنی کوردستان و گوری بیر کردنه وه و سۆزدا وتوو و پارچه
شیعی «ئه ی تازه جه وان» ی له سه فه ریکی سه رده می پیریدا داناوه (۳۰۹)، وا ده ر ئه که ویت که
ئەم پارچه شیعی «وهی که روو زه ردی مه دینه» دوا ی هه مزیه عه ره بییه که وتبیت. دیار نیه چ
بار و دۆخیک بووه ته هۆی ئەوه که نالی به سه ر ئەو هه موو سۆزه دا که له قه سیده عه ره بییه که دا
به رانه ر به مه ککه و مه دینه ئینوینیت و به سه ر ئەو هه موو خۆش حالیه ی که له نزیکایه تی ئەمیری
مه ککه هه سستی پی ده کات، خۆی به ده رکراو و ده ره ده ر بزانییت و به روو زه ردی و روو سیا هی
مه ککه و مه دینه، ریی ئسته نبوول بگریته به ر:

وهی که روو زه ردی مه دینه و روو سیا هی مه ککه خۆم ده رکراو و ده ره ده ر یا ره ب ده خیلی عه فوی تۆم
(۳۱۰)

نازانم بۆ چی ئەم پارچه شیعی نابی نیشانه ی پیری تیدا بییت و نزیکایه تی پارچه شیعی «ئه ی تازه
جه وان» بکه ویت؟! له حالیکدا نالی خۆی هاوار ده کات چاوم کز بووه:

که‌عه ئیشراقی وه‌کوو خورشیده من‌چاوم زه‌عیف لیم‌بووه رۆشن‌که‌ بوعدی قوربه‌قوربی بوعده‌بۆم
(۳۱۰)

یان‌خۆی به‌وشتی سێ‌پهل‌شکاو‌دائه‌نیت‌که‌داکه‌وتوووه‌و‌کاریکی‌پێ‌ناکریت‌و‌بێ‌حه‌ج‌و
عومره‌ماوه‌ته‌وه:

تا‌به‌که‌ی‌وه‌ک‌راوییه‌و‌وه‌ک‌سانیه‌ی‌سێ‌پهل‌شکاو‌بێ‌ته‌واف‌و‌سه‌عی‌و‌عومره‌هه‌ر‌بخه‌وم‌و‌هه‌ر‌بخۆم
(۳۱۲)

نالی‌دوای‌ئهو‌هه‌موو‌لیبوره‌یی‌و‌دان‌به‌خۆدا‌گرته‌گه‌یشته‌وه‌ته‌ئو‌ئه‌نجامه‌که‌: «بۆ‌جیواری
حه‌ق‌له‌هه‌ر‌جێ‌سیدقی‌نییه‌ت‌کافییه» (۳۱۱). که‌وابێ،‌من‌نابێ‌خۆم‌به‌مه‌ریزی‌ئه‌وانه‌ی
که‌فیری‌خۆه‌لواسین‌و‌سوالن‌و‌ناچارن‌مووچه‌خۆری‌ئهم‌و‌ئهو‌بن: «عامیل‌و‌ناچار‌و‌مه‌عزور
ئه‌ر‌بلین‌هه‌ر‌بینه‌بۆم» (۳۱۳). دوور‌نیه‌مه‌به‌ستی‌نالی‌له‌"سالخان"‌ئهمیری‌مه‌ککه‌بووبیت
که‌نالی‌هه‌ر‌به‌چاکی‌زانیوه‌و‌به‌لام‌له‌کو‌تاییدا‌نیه‌توانیوه‌له‌به‌ر‌هه‌ندی‌هۆی‌نادیار‌له‌خزمه‌تیدا
بمینیته‌وه‌و‌خۆی‌کردوو‌به‌خۆشه‌چینی‌دانه‌یی‌خهرمانی‌رۆم:

لابده‌نالی‌له‌ئهنباری‌جیرایه‌ی‌سالخان‌گه‌رچی‌بیه‌خۆشه‌چینی‌دانه‌یی‌خهرمانی‌رۆم
(۳۱۴)

به‌پێچه‌وانه‌ی‌ئهو‌هی‌که‌له‌شهرحی‌دیوانه‌که‌دا‌په‌سه‌ند‌کراوه،‌«لا‌بده»،‌له‌«لامه‌ده»‌باشتره‌و
له‌وه‌ناچیت‌نالی‌ئهم‌جاره‌په‌شیمان‌بووبیتته‌وه‌و‌ئیتستاش‌ئه‌زانین‌چهند‌سال‌دوای‌ئهم‌سه‌فه‌ره
له‌ئسته‌نبوول‌کوچی‌دوایی‌کردوو.

۶- ئه‌نجام

ئهم‌قه‌سیده‌عه‌ره‌بیه‌ی‌نالی‌جیا‌له‌وه‌ی‌که‌حالی‌ده‌روونی‌و‌رۆحی‌نالیمان‌به‌باشی‌بۆ‌روون
ده‌کاته‌وه،‌تیشکیش‌ئه‌خاته‌سه‌ر‌بار‌و‌دۆخی‌ئهو‌رۆژه‌ی‌مه‌ککه‌و‌هه‌لسووکه‌وتی‌زانایانی‌ئهو
سه‌رده‌مه‌و‌کیشه‌و‌ململانی‌جیا‌جیا‌کانی‌نیوانیان.‌له‌لایه‌کی‌تره‌وه‌پیمان‌ده‌لێت‌که‌نالی
هاوسه‌ریکی‌هه‌بووه‌که‌بۆ‌به‌جێ‌هیشتنی‌مه‌ککه‌و‌حیجاز‌زۆری‌بۆی‌هیناوه‌و‌داوای‌لێ‌کردوو
ملی‌رێ‌بگریت‌و‌بچیت.‌به‌زۆر‌به‌یتدا‌ده‌ر‌ده‌که‌وێت‌شوینیکی‌تایه‌تی‌مه‌به‌ست‌نه‌بووه‌و‌به‌هۆ
یان‌چهند‌هۆیه‌که‌وه‌ته‌نها‌ویستوو‌به‌تی‌له‌مه‌ککه‌نهمینیت.‌هه‌ر‌چهند‌دوور‌نیه‌دوو‌له‌وه‌هۆیانه
باری‌ناله‌باری‌ژیانی‌نالی‌و‌ره‌وشتی‌ناپیاوانه‌ی‌هه‌ندی‌که‌له‌زیکان‌و‌زانایانی‌ده‌رباری‌ئهمیری
مه‌ککه‌بن.‌هه‌روه‌ها‌زۆر‌رێ‌تیده‌چیت‌ئهو‌ژنه‌بیقه‌راهی‌قه‌سیده‌که‌ی‌نالی،‌هه‌مان‌زه‌ینه‌ب
خاتوون‌هاوسه‌ری‌نالی‌بیت‌که‌پینج‌سال‌دوای‌کوچی‌دوایی‌شاعیر‌داوای‌مووچه‌که‌ی‌له

حکومەتی عوسمانی دە کات و بە لگە نامە کانی ئیستا لە دەستدان. بە پێی ناوەرۆکی ئەم قەویدە ئەشتوانین بۆچوونی ترمەن بە رانبەر بە هەندیک لە پارچە شیعەرە کوردییە کانی نالی ببیت، بە تاییەت ئەو پارچە شیعەرە کە ئاشکرا تییدا «ئیزی دەرچوون لە بەیتوللا» وەر دە گریت.

سه رچاوه کان

کوردی:

خۆشناو، هیمن عومەر (۲۰۱۷). نالی له به لگه نامه کانیه عوسمانیدا چه ند زانیارییه کی تازه. سۆران: زانکۆی سۆران.

سه جادی، عه لاته دین (۱۳۹۵). مێژووێ ته ده بی کوردی. سنه: بلاوکه ره وه ی کوردستان، چاپی دووهم.

محهمه د، مه سهوود (۲۰۱۰). چه پکیک له گۆلزاری نالی. هه ولیر: ئاراس، چاپی سیههم.

نالی، مه لا خدری ته حمه دی شاهه یسی میکایلی (۱۳۹۲). دیوانی نالی. لیکۆلینه وه و لیکدانه وه ی مه لا عه بدولکه ریمی موده رپریس و فاتیح عه بدولکه ریم. سنه: بلاوکه ره وه ی کوردستان، چاپی نۆههم.

عه ره بی:

ابن منظور، أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم (۲۰۰۰). لسان العرب. بیروت: دار صادر. الحضراوی، أحمد بن محمد (۱۹۹۶). نزهة الفكر فيما مضى من الحوادث و العبر في تراجم رجال القرن الثاني عشر والثالث عشر. قطعة منه. القسم الأول. دمشق: منشورات وزارة الثقافة السورية.

الزرکلی، خیرالدین (۲۰۰۲). الأعلام. بیروت: دارالعلم للملایین، ط ۵.

الشنقیطی، أحمد بن أمین (۱۹۸۹). الوسیط فی تراجم أدباء شنقیط. مصر: مطبعة المدنی، ط ۴.

الشنقیطی، محمد محمود بن التلامید التکرزی (۱۳۱۹). الحماسة السنیة الكاملة المزیه فی الرحلة العلمیه الشنقیطیه التکرزیه. مصر: مطبعة الموسوعات.

الفیروز آبادی، مجد الدین محمد بن یعقوب (۲۰۱۰). القاموس المحیط. بیروت: دارالکتب العربی.